

ТИПОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА ВЪРХУ РАЗГОВОРНАТА РЕЧ В АНГЛОЕЗИЧНАТА ЛИТЕРАТУРА

Изследванията върху разговорната реч в англоезичната литература в последните четиридесет години се извършват в следните направления: философско, социологично, социолингвистично, структурно-функционално и социо-семиотично. (Правим уговорката, че в статията нямаме претенции за изчерпателност, а за представителност.) Различните направления по-скоро се допълват и частично си съвпадат, а не се изключват или противопоставят.

Философско направление. По презумпция то е теоретично, а не емпирично направление. Към него спадат теорията на речевите актове от гледната точка на емблематични автори като Остин (1962) и Сърл (1969/1987, 1979, 1983), разгледани най-подробно в българската литература от Генова (1997), както и принципите на употреба на езика, дефинирани от Грайс (1975/1991) и допълнени от Спърбър и Уилсън (1986) и Лийч (1983). Като теория речевите актове от гледната точка на Остин могат да се отнесат към теорията на действието, докато схващанията на Сърл и Грайс могат да се отнесат и към теорията на съзнанието. Остин поставя в центъра на вербалното общуване действието като свойство на езика, докато Грайс и Сърл по-скоро свеждат общуването чрез езика до интенционалните свойства (intentionality) на съзнанието. Когато употребяваме дадено изречение (statement – отделната употреба на едно и също изречение), например *Вали дъжд*, според Сърл ние “изразяваме *убеждението* (belief – мисълта – пояснението мое, оригинален курсив), че вали и същевременно извършваме *интенционалния акт* (оригинален курсив) асерция, т.е. твърдим, че вали.” (Сърл 1983: 164). Интенционалността при извършването на речевия (илокутивния) акт е на две равнища – “равнището на психологическото състояние, изразено в извършването на акта, и равнището на интенцията, с която се извършва акта и която го прави такъв, какъвто е” (Сърл 1983: 164).

За Грайс, както и за Сърл, основната цел на вербалната комуникация е слушащият да достигне до интенцията на говорещия. Интенцията не винаги се изразява вербално, за разлика от *Заповядам ти да отвориш прозореца*, където тя е директно изразена. До интенцията на говорещия слушащият най-често стига индиректно, като умозаклучава на базата на онова, което се казва, на контекста, на знанията и убежденията ни за света, както и чрез прякото питане на говорещия за неговата интенция.

В изследванията върху разговорната реч в англоезичната литература преобладаващо е мнението, че разговорната реч не може да се разглежда като последователност от речеви актове поради следните причини. Първо, теорията на речевите актове разглежда изолирани изказвания, а не изказвания в спонтанно възникнали разговори, които са предмет на изследване при останалите направления в областта на речевия анализ. При изолираното изказване не може да се обхване неговото цялостно комуникативно съдържание и най-вече значимостта (significance), която то придобива в резултат на мястото си в дадена последователност от изказвания, каквато формално представлява разговорът. Изолираното изказване, очевидно, не отчита локалното конструиране на разговора при редуването (turn-taking) на неговите участници; интегрирането на интерпретираното в момента изказване от предишното; поставянето на ограничения от изказаното в момента изказване върху следващото, както и очакванията на слушащия за възможните следващи изказвания. С други думи, при изолираното изказване не се отчита разнообразието от фактори, които определят специфичната организация на разговора. Съображения, с които, разбира се, сме съгласни. От друга страна, терминът “изолирано изказване” може да се оспорва, тъй като дори и при интерпретирането на такова изказване ние не можем да се откъснем от обичайните си презумпции и емпирични очаквания за действителността, които служат винаги като имплицитен контекст за неговата интерпретация.

Второ, едно изказване в разговора може да бъде насочено не към илокутивния, а перлокутивния акт на друго изказване или към въздействието, което изказването може да има върху слушащия (изплашване, принуждаване, възпрепятстване на слушащия да извърши определено действие) (Левинсън 1983: 290). Могат да се посочат и други аргументи в полза на тезата, че разговорът не може да се разглежда като последователност от речеви актове, но поради ограничения обем на нашето изследване и

посочените аргументи са достатъчни. Могат да се посочат и още аргументи в полза на противоположната теза. Например фактът, че изказването *Ще дойда утре* се интерпретира като обещание и от обикновения носител на езика, който никога не е чувал за теорията на речевите актове, т.е. интерпретирането на изказването като обещание е част от естествен метаезик, който носителите на естествения език използват, за да определят целта на едно изказване. Поради тази причина теорията на речевите актове не може да бъде изместена от алтернативните теории, а се интегрира с тях. Трябва да се отбележи обаче фактът, че теорията на речевите актове все пак е от първостепенно значение за прагматиката на езика като цяло, но не и за речевия анализ като част от нея.

Социологично направление. Както в прагматиката на езика, така и при речевия анализ, първите изследвания се правят не от лингвисти. В прагматиката те се извършват от философи, а при речевия анализ от социолози (Сакс et al. 1974; Шеглоф и Сакс 1974; Аткинсън и Херитидж 1984; Дрю и Херитидж 1992). Разговорната реч от гледната точка на това направление се изследва, за да се разбере как членовете на дадена социална група “осмислят ежедневието” си. Направлението е известно още под названието етнометодология или анализ на разговора (conversation analysis). Изследват се записи на спонтанно възникнали разговори, като не се тръгва с предварителни хипотези и терминологичен апарат.

На етнометодолозите дължим термините за двете очевидни характеристики на разговора – редуването на говорещите (turn-taking) и двойките изказвания по съседство (adjacency pairs). При съседните двойки изказвания първият член на двойката поставя ограничение върху избора ни на втория член. Примери за съседни двойки са: поздрав – поздрав; въпрос – отговор; покана – приемане/неприемане на поканата; молба – изпълняване/неизпълняване на молбата и др. Вторият член на двойката, от своя страна, може да бъде предпочитан/очакван – приемане на поканата например и непредпочитан/неочакван – неприемане на поканата.

Непредпочитаните втори членове на двойката изказвания по съседство обикновено се предхождат от пауза, може и от дискурсен маркер (прагматична частица); те са по-усложнени и обикновено се дава обяснение защо не следва предпочитаният втори член на двойката, какъвто е примерът с телефонния разговор на Левинсън (1983: 308), цитиран в (1):

(1) 1. А: Ами, чудя се дали има някакъв шанс да те видя утре по някое време (0.5) сутринта или преди семинара.

(1.0)

2. Б: Аа...(.) Съмнявам се.

3. А: Хм.

4. Б: Причината е, че ще се видя с Елизабет.

Недиректният отказ в (1.2) следва след пауза от една секунда, а в (1.4) следва обяснение за отказа.

Добре изследван от етнометодолозите е телефонният разговор (Аткинсън и Дрю 1979; Шеглоф 1979) с ясно изразено начало, основна част и край. В началото инициаторът на телефонния разговор се представя или се идентифицира, обявява се и причината за обаждането, която е и първата тема на разговора. Следва дискутиране на темата и евентуално преминаване от една тема в друга. Установени са и типичните маркери за смяна на темата като повишаване на гласа, саморедактиране и колебание. Тематичната кохерентност се изгражда чрез съдействието на самите участници при редуването им в разговора. Краят взаимно се договаря и одобрява.

Направени са и съпоставителни изследвания за края на телефонния разговор като негов компонент за гръцкия и немския език (Павлиду 1998). В гръцкия език в по-голяма степен в сравнение с немския (62% срещу 26%) са употребени езикови изрази за потвърждаване и съгласие и по-специално частицата *аде* и по-малко *нали-въпроси* (1/4 от случаите), докато в немския език преобладава частицата *не* (равнозначна на *нали*), която не изисква непременно отговор (Павлиду 1998: 91). Интересното в случая е, че съгласието и в двата езика се изразява с прагматични частици, а не лексикално.

Етнометодолозите се интересуват от процедурите и стратегиите, които участниците използват при воденето на разговор. Как се избира следващият говорещ, кога настъпват паузи, как те се интерпретират, как се интерпретира мълчанието, кога и в каква степен участниците говорят едновременно или се прекъсват, кога се връщат към казаното и как го модифицират или редактират при необходимост.

Що се отнася до метаезика, който етнометодолозите използват, той не се отличава много от метаезика, с който се оперира в теорията на речевите актове, както се вижда от примера на Левинсън (1983: 312) в (2):

(2) 1. телефонен звън (ПОВИКВАНЕ)

2. А: Ало ((ОТГОВОР) + (ВЪЗМОЖНОСТ ЗА РАЗПОЗНАВАНЕ))

3. Б: Здравей (ПОЗДРАВ 1-ва част)
(ПРЕТЕНЦИЯ, че Б е разпознал/а А)
(ПРЕТЕНЦИЯ, че А може да разпознае Б)

4. А: О, здрасти (ПОЗДРАВ 2-за част)
(ПРЕТЕНЦИЯ, че А е разпознал/а Б)

Нещо повече. Непреките речеви актове, които в по-голямата си част са въпроси, проверяващи дали са налице някои от условията, необходими за извършването на съответния речеви акт, получават нова интерпретация. Непряката молба *Можеш ли да ми подадеш солта*, която в действителност е въпрос за наличието на едно от условията за осъществяването на молбата – способността на слушащия да подаде солта – се нарича от етнометодолозите предварителна молба (pre-request), пример за която даваме в (3):

(3) Купувач: Имате ли горещ шоколад?

Продавач: Да.

Купувач: Може ли да ми дадете горещ шоколад със сметана?

Продавач: Разбира се (отива да донесе).

(Мерит 1976: 337, цит. в Левинсън 1983: 347). По същия начин имаме предвалителна покана (pre-invitation), предварителна уговорка (pre-arrangement) и предварително съобщение (pre-announcement).

Не за първи път се случва явление или аспект, за които има установен термин, да се назовават с нов термин, без непременно да има достатъчно убедителни доводи за това. Съвпадение, поне частично, има например при пресупозициите, имплицатурите на разговора и условията за осъществяването на речевия акт като прагматични аспекти на значението, т.е. една и съща изводимост се назовава с различни термини (Генова 2000). Същото се наблюдава и при непреките речеви актове. Мотивацията за предварителното съобщение (да не се казват на хората неща, които знаят), може да се свърже с максимата за количество на Грайс (да не се дава повече или по-малко информация от необходимото), която, заедно с останалите максими, е свързана с тенденцията за рационална ефективност на участниците в процеса на общуване.

Като заслуга на етнометодолозите се изтъква интерпретацията на разговора като “динамично интерактивно постижение”, но в същото време направлението е критикувано за “липсата на систематични аналитични

категории” при обясняването на неговата структура и организация; “фрагментарност” или липса на анализ на цели записи, т.е. не се отчита продължителността на разговора като фактор; направлението е критикувано и за “механичната” интерпретация на разговора (Игинс и Слейд 1997).

Социолингвистично направление. Докато етнометодолозите виждат разговора като база данни за изучаването на социалния живот, социолингвистичното направление, обединяващо различни интердисциплинарни изследвания, изучава социалните контексти на употреба на езика във всекидневието.

Изследванията на Хаймс (1972, 1974) се свързват с етнографския подход към анализа на разговора – анализ както от социологична, така и от културологична гледна точка. Основната единица, която Хаймс използва при анализирането на социалния контекст на употреба на езика, е **речевото събитие**, под което разбира “дейностите...които директно се направляват от правилата или нормите за употреба на речта” (Хаймс 1972: 56); дейности, които са “социално и културологично различни” и които не могат да се осъществят без “специфичната” и “специализираната” роля на езика като преподаване, участие в църковна церемония, съдебен процес, заседание и др. Тук, разбира се, остава открит въпросът как се дефинират правилата и нормите за употреба на езика.

Познаването на социалния и културологичен контекст на употреба на езика, както е известно, е от значение, тъй като междуезикови недоразумения в общуването възникват не само от незнаенето на езика, но и от непознаването на тези контексти. Ако участниците в разговора идват от различна социална и културна среда, те могат да интерпретират един и същ дискурс или разговор по различен начин. Например, едни и същи интонационни контури могат да се интерпретират като изразяващи грубост или аргесивност, докато за други, за които даденият език не е майчин, същите интонационни контури могат да изразяват уважение и загриженост (Гампъз 1982).

Гампъз използва термина **контекстуализирани елементи** (contextualization cues), които изграждат и същевременно сигнализират за контекста, в който се извършва комуникативният акт. Тези елементи са: интонация, паузи, височина на гласа, определена последователност от изказвания, избор на думи; с тази разлика, че носителите на различни култури и социални групи в рамките на една и съща култура използват по различен

начин посочените елементи, т.е. сигнализируют по различен начин иначе близки речеви дейности. Гампъз съпоставя различния начин на водене на разговор на англичани с този на британски поданици от индийски и пакистански произход; в щатите съпоставя говорните навици на цветнокожи и белокожи. Изследванията на Гампъз спадат към така наречената “интерактивна социолингвистика”. За методологията му на изследване, използвана и от други изследователи, са характерни следните елементи: 1) записи на спонтанно възникнали разговори; откриване на сегменти, в които е възникнал комуникативен проблем; 3) търсене на културологични модели за обясняване на различията при сигнализиране на значението; 4) прослушване на записа или на част от него от участниците, за да се отчетат спонтанните им интерпретации и реакции и 5) прослушване на части от записа от други членове на социалната група, към която спадат участниците в записания разговор, за да се провери модела на социо-културологична интерпретация.

Социолингвистичното направление също изследва стратегиите, които участниците използват за предаване на значение, постигане на цел, установяване и поддържане на социални отношения и др. Такива стратегии са: директност/индиректност, мълчание/многословие, задаване на тема и вербален конфликт.

По тематичност от социолингвистична и лингвистична гледна точка най-многобройни са изследванията върху **джендър различията** (социално конструирани различия между половете) и **учтивостта** при воденето на разговор. Измежду най-цитираните по първата тема хронологично са Лейкоф (1975), Коуц (1986/1994) и Танен (1990, 1994), а по втората Лийч (1983) и Браун и Левинсън (1987). Жените се оплакват от мъжете, че последните не ги слушат, че ги прекъсват, че са по-конкурентни при вземането на думата. Мъжете в сравнение с жените говорят по-малко по дадена тема; отричат или омаловажават загрижеността на жените при обсъждането на зададената от последните тема; показват загриженост само при въведената от тях тема, която пряко ги засяга. Различията не се обясняват непременно с понятия като власт/доминиране и солидарност, които са приоритет по-скоро на социо-семиотичното направление, а с “различни норми за установяване и показване на ангажираност в разговора” (Танен 1994: 128) като, разбира се, доминирането на жените от мъжете като социално явление не се изключва. Комуникативните стратегии, както и властта и солидарността като елементи на макроконтекста не се интерпретират еднозначно. В даден контекст опитите

да се доминира при воденето на разговор могат да се интерпретират и положително, като желание за установяване на съгласие. За американския културологичен контекст властта и солидарността са крайните точки на континуум, който едновременно изразява симетрия/несиметрия, йерархия/равенство и дистанция/близост (Танен 1994: 27). В същия контекст е нормално да бъдем директни; индиректността се свързва с непочтеност и раболепие, докато японците от учтивост никога не казват “не” и само от контекста на изказаното “да” се разбира дали са искали да кажат “не” (Танен 1994: 33). Вербалният конфликт или агресия е ритуал за някои култури, например за мъже и жени от източноевропейски еврейски произход, за които приятелското опониране е знак за общителност (Танен 1994: 44), същото важи и за гръцката разговорна реч в семейството (Танен 1994: 45).

Както вече споменахме, учтивостта в прагматиката на езика и в разговорната реч също е широко изследвана. Лийч (1983) я разглежда като прагматичен принцип, който допълва кооперативния принцип на Грайс и който има дори “по-голяма регулативна роля” от последния. Неговата роля е да “поддържа социално равновесие и приятелски отношения” (Лийч 1983:82), които са необходимо условие участниците в разговора да могат да си “съдействат” (в смисъла на Грайс), за да бъде вербалната комуникация “рационална” и “ефективна”.

Както при Лийч, така и при Браун и Левинсън, основната единица при разглеждането на учтивостта е речевият акт и в по-широк план, но също на равнището на микроструктури, стратегии за осъществяването на учтивостта. Учтивостта може да е позитивна и тогава в основата ѝ стои желанието за харесване и одобрение, и негативна, в чиято основа стои желанието за свобода и ненаатрапничество (Браун и Левинсън 1987: 62–64). Авторите въвеждат понятието **заплашващи репутацията актове** (face-threatening acts), които заплашват репутацията както на говорещия, така и на слушащия, и изброяват пет стратегии (ibid.: 69), чрез които тези актове се осъществяват.

Структурно-функционално направление. Изразено е по-слабо в сравнение с останалите направления. В основата на подхода стои функционалната граматика на Халидей (1994). При анализа се търсят паралели между лингвистични единици, от една страна, и единици на дискурса и разговора, от друга страна. Разговорът се анализира на граматично, семантично и прагматично равнище. Разглеждат се функциите на отделните части на изречението и предикативната единица в разговора, както и

използването на наклонението и модалността в него (Игинс и Слейд 1997: 67–116). Що се отнася до термините, които се използват при анализа на разговора, терминът **речеви акт** е заменен с термина **речева функция** (speech function) (Игинс и Слейд 1997: 189–195). Речевите актове предлагане, приемане, съгласяване сега се наричат речеви функции. Две са ключовите думи в направлението: **функционалност** и **значение**. Функционалността се свързва с постигането на цел като характеристика на разговора, което, само да припомним, е едно от основните твърдения и при философското направление. От семантична гледна точка разговорът се разглежда като ”процес на създаване на значение”. Тази теза по същество също не е нова, тъй като при социологичното направление значението също се конструира и договаря в процеса на редуване на участниците в разговора.

Другият нов термин, който привържениците на структурно-функционалното направление този път с основание въвеждат, е терминът “ход” (move) (Синклер и Култард 1975). Терминът се използва вместо “ред” (turn, от редуване – turn-taking, дискурсна единица, въведена, както вече посочихме, от етнометодолозите – съответният термин за българската разговорна реч е “реплика”), тъй като един и същ “ред” обикновено се състои от няколко речеви функции или речеви акта (“ред” – всички изказвания на говорещия преди думата да вземе следващият говорещ). Тази разлика илюстрираме с примера на Игинс и Слейд (1997: 185) в (4):

(4) Ред. Дейвид: (към Ник) (1) Искам да кажа, трябва да признаеш,

(2) че Роман е най-чистото момче в апартамента, където както (1), така и (2) принадлежат към един и същ “ред” и където (1) е (НАСТОЯВАНЕ), а (2) е (МНЕНИЕ).

Тук трябва да споменем и факта, че изследването на Игинс и Слейд, което вече споменахме, е върху непринудения разговор (бърборенето) или върху разговора, с който не се постига оределена прагматична цел, например купуването на нещо. Ето и някои от елементите на този вид разговор: започване на разговора (opening); поддържане на разговора (sustaining) или говорене върху една и съща пропозиция от един или повече от един говорещ; продължаване на разговора (continuing), включващо проверка (monitoring) дали слушащият/щите следят за какво става дума, даване на по-нататъшна информация (prolonging) в разговора и т.н. (Игинс и Слейд 1997: 191–226). Игинс и Слейд, както и останалите привърженици на структурно-функционалното направление, подобно на останалите направления

(разбира се, в по-малка степен при философското направление), не отричат социалните измерения на разговора въобще като социална идентичност на участниците, техните джендър характеристики, принадлежността им към определено поколение, социална група или класа, етническа принадлежност и субкултура и култура. Тези измерения, от своя страна, допринасят за различното социално конституиране (social variation) на самия разговор.

Социо-семиотично направление. Известно е още като критичен дискурсен анализ (critical discourse analysis). Направлението изследва част от макроконтекста на вербалното общуване и по-специално отношението между езика, идеологията и властта или влиянието, което институциите упражняват върху употребата на езика. Тук трябва да споменем автори като Фейрклаф (1989, 1995), Ходж и Крес (1988, 1993), Крес и Ходж (1979) и др. Обикновено изследванията са върху политическия и журналистическия дискурс – речи на политици, отразяването на военни конфликти, стачки и социални протести, които са парадигматични примери за упражняването на идеология и власт, но има и автори, които виждат елементите на макроконтекста и във всекидневната разговорна реч.

Според Фейрклаф вербалното общуване “се определя и оказва влияние върху социалните структури” (1995: 36). То се мотивира от разликите при спора (разлики от идеологически характер), при интервюто (разлики, фокусирани върху властта и знанията), при “клюкарстването” (разлики при неформалните знания), при лекцията (разлики при формалните знания) (Крес 1985: 15); разлики, които трябва да се изгледят, а властта не е нищо друго освен “отношения на различие” (Крес 1985: 52). Критичният дискурсен анализ вижда връзката между микро- и макроконтекста на вербалното общуване и в този аспект направлението допълва философския и социологичния подход, които пренебрегват отношението между езика и социалните структури на макроравнище. На микроравнище при тези направления участниците са “също социално осъзнати, т.е. те играят определени социални роли” като продавач/купувач например, но ролите не се обвързват с идеологически (институционни) макроструктури. Макроравнището включва “норми, правила и задължения”, “доминантни дискурсни практики”, които определят уместността на казаното от говорещите в даден контекст. От друга страна, при социо-семиотичното направление се пренебрегват граматичното и семантичното равнище, чието участие при конституирането на разговора най-много е застъпено при структурно-функционалния подход.

Както вече отбелязахме в началото на статията, направленията не си противоречат, а се допълват и частично си съвпадат. Жанрът като “абстрактна съставляща на вида текст” също се изследва както от социосемиотичното направление, така и от социолингвистичното, но поради ограничения обем на изследването нямаме възможност за коментар върху него. Учивостта, от своя страна, е изследвана не само от лингвисти, както вече споменахме, но и в нейния макроконтекст като конституиране на социални различия (Прагматика, т. 9, кн. 1, 1999). Добре е изследвано и разказването на случки (story-telling) като наративен жанр (Лабов и Валецки 1967; Лабов 1972).

Като заключение ще кажем следното. Върху разговорната реч в англоезичната литература най-многобройни са изследванията върху формалната организация на разговора като последователност от изказвания. По линия на съдържанието най-много са изследванията върху джедър различията и учтивостта. Изследван е и различният социален контекст на говорене и по-специално говоренето в класната стая/студентския семинар, съдебната зала, лекарския кабинет, магазина и др. Изследвани са и стратегиите за даване и приемане на съвет, за премахване на различия и недоразумения, за молене на нещо, за разрешаване на спор, за представяне на гледна точка, както и за създаване на добро впечатление (Прагматика 1997 – 1999). Разговорът в по-абстрактен план се разглежда като речево събитие, речева активност, както и като социална практика, при която участниците се ръководят от принципи като рационалност, сътрудничество и учтивост, а понятията, с които най-често се оперира при речевия анализ, са: перформативност, изводимост, контекстуализация и езикова идеология. Изследванията обикновено се правят интердисциплинарно, от гледната точка на поне две дисциплини, като интердисциплинарността все пак не надхвърля рамките на следната група дисциплини: лингвистика, социолингвистика, антропология, социология, социална психология, социална семиотика и философия.

1. **Аткинсън и Дрю, 1979:** J. M. Atkinson and P. Drew. *Order in Court*. London: Macmillan, 1979.
2. **Аткинсън и Херитидж, 1984:** J. Atkinson and J. Heritage (eds.) *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
3. **Браун и Левинсън, 1987:** P. Brown and S. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
4. **Гампъз, 1982:** J. Gumperz. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
5. **Генова, 1997:** Д. Генова. За репрезентацията на значението и употребата на езика. Велико Търново, Унив. изд. "Св. св. Кирил и Методий", 1997.
6. **Генова, 2000:** D. Genova. Some inconsistencies with what is said and what is implicated in an utterance. In *Contrastive linguistics*, vol. XXV, No 3, pp. 43–52, 2000.
7. **Грайс, 1975/1991:** H. P. Grice. *Logic and Conversation*. In S. Davis (ed.) *Pragmatics: A Reader*. New York, Oxford: Oxford University Press, pp. 305–315, 1975/1991.
8. **Дрю и Херитидж, 1992:** P. Drew and J. Heritage (eds.) *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. *Studies in Interactional Sociolinguistics* 8. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
9. **Игинс и Слейд, 1997:** S. Eggins and D. Slade. *Analysing Casual Conversation*. London and Washington: Cassell, 1997.
10. **Коуц, 1986/1994:** J. Coates. *Women, Men and Language*. London and New York, 1986/1994.
11. **Крес, 1985:** G. Kress. *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Geelong: Deakin University Press, 1985.
12. **Крес и Ходж, 1979:** G. Kress and R. Hodge. *Language and Ideology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1979.
13. **Лабов, 1972:** W. Labov. The transformation of experience in narrative syntax. In W. Labov, *Language in the inner city: Studies in black English vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 354–396, 1972.
14. **Лабов и Валецки, 1967:** W. Labov and J. Waletzky. *Narrative Analysis: oral versions of personal experiences*. In J. Helm (ed.) *Essays on the Verbal and Visual Arts*. (American Ethnological Society. *Proceedings of the University of Washington Press*, Washington DC), pp. 12–44, 1967.
15. **Левинсън, 1983:** S.C. Levinson. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

16. **Лейкоф, 1975:** R. Lacroff. *Language and Woman's Place*. New York: Vintage, 1975.
17. **Лийч, 1983:** G. Leech. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983.
18. **Мерит, 1976:** M. Merritt. On questions following questions (in service encounters). In *Language in Society*, 5-3, pp. 315-357, 1976.
19. **Остин, 1962:** J. L. Austin. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
20. **Павлиду, 1998:** T. Pavlidou. Greek and German telephone closings: Patterns of confirmation and agreement. In *Pragmatics*, vol. 8, No 1, pp. 79-94, 1998.
21. **Прагматика, 1997, 1998, 1999:** *Pragmatics*. Quarterly Publication of the International Pragmatics Association. Antwerp, Belgium, 1997, 1998, 1999.
22. **Сакс et al., 1974:** H. Sacks, Schegloff, E. and Jefferson, G. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50 (4), pp. 696-735, 1974.
23. **Синклер и Култард, 1975:** J. Sinclair and R. Coulthard. *Towards an Analysis of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 1975.
24. **Спърбър и Уилсън, 1986:** D. Sperber and D. Wilson. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1986.
25. **Сърл, 1969/1987:** J. R. Searle. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969/1987.
26. **Сърл, 1979:** J. R. Searle. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
27. **Сърл, 1983:** J. R. Searle. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
28. **Танен, 1990:** D. Tannen. *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York: William Morrow. Paperback: Ballantine, 1990.
29. **Танен, 1994:** D. Tannen. *Gender and Discourse*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994.
30. **Феърклаф, 1989:** N. Fairclough. *Language and Power*. London: Longman, 1989.
31. **Феърклаф, 1995:** N. Fairclough. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman, 1995.
32. **Хаймс, 1972:** D. Hymes. Models of the Interaction of Language and Social Life. In J. Gumperz and D. Hymes (eds.) *Directions in Sociolinguistics: The Ethnomethodology of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 35-71, 1972.
33. **Хаймс, 1974:** D. Hymes. The ethnography of speaking. In B. Blount (ed.) *Language, Culture and Society*. Cambridge, Mass., Winthrop, pp. 189-223, 1974.

34. **Халидей, 1994:** M. A. K. Halliday. An Introduction to Functional Grammar. 2nd edn., London: Edward Arnold, 1994.
35. **Ходж и Крес, 1988:** R. Hodge and G. Kress. Social Semiotics. Cambridge: Polity Press, 1988.
36. **Ходж и Крес, 1993:** R. Hodge and G. Kress. Language as Ideology, 2nd edn., London: Routledge and Kegan Paul, 1993.
37. **Шеглоф, 1979:** E. A. Schegloff. Identification and recognition in telephone conversation openings. In G. Psathas (ed.) Everyday Language: Studies in Ethnomethodology. New York: Irvington, pp. 23–78, 1979.
38. **Шеглоф и Сакс, 1974:** E. Schegloff and H. Sacks. Opening up closings. In R. Turner (ed.) Ethnomethodology. Penguin, Harmondsworth, pp. 233–264, 1974.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Ничева, К.** Към характеристиката на фразеологизмите в българския език. – Бълг. ез., 1967, № 1, 23–35.

² **Ничева, К.** Българска фразеология. С., 1983, с. 28.

³ **Красильникова, Е. В.** Жесты и языковые фразеологизмы (К соотношению вербального и жестового кодов). – В: Из опыта создания лингвострановедческих пособий по русскому языку. Под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова и Ю. Е. Прохарова. Изд. Московского университета, 1977, с. 58.

⁴ **Верещагин, Е. М., В. Т. Костомаров.** Язык и культура. Лингвострановедение в преподавание русского языка как иностранного. Методическое руководство. Изд. 3-ое переработанное и дополненное. М., Русский язык, 1983, 197–199.

⁵ **Ekman, P., A. Friesen.** The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage and Coding // Semiotica. Vol. 1. № 1, 1969.

⁶ **Козеренко, А., Г. Крейдлин.** Тело как объект природы и тело как объект культуры (о семантике фразеологизмов, построенных на базе жестов). – Ввв: Фразеология в контексте культуры. Studia philologica. Отв. ред. В. А. Телия. Москва, 1999, с. 271.